

tik. Melyet az M[éltóságos]UR közben vetése által hogy meg is nyeredek -- bizom. Addig is pedig mig többekkel szolgálhatok vagyok az Méltóságos Urnak

Kolosvárt 19^{dik} Dec. 1798.

alázatos szolgálja baráttya
Cserey

A közelgető Ui Esztendőnek be áldására kívánom hogy az a Méltóságos Urnak vidám boldog napok-lal kedveskedgyék — s az Egek meg engedgyék hogy az Nemzet meg világosodására, Tudományainknak gyarapodására isméretes szép Talentuminak hasznos sülleményeit terjeszthesse köz hasznunkra

ENYEDI SÁNDOR

Girolamo Cardano és a váci cenzor.¹ Girolamo Cardano 1501. szeptember 24-én született Paviában, ugyanazon a napon, mint egykor Augustus császár, jóllehet — mint maga írja *Önéletrajzában* — szülei mindenféle magzathajtó szerrel próbálkoztak, mint láthatjuk, eredménytelenül.² Élete — a baljós kezdetnek megfelelően — éppoly hányatott is volt, mint a princepsé, csak éppen kevésbé sikeres. Jómódú polgárfiként Velencében végezte iskoláit, itt lett 23 évesen a filozófia doktora, majd a szomszédos Padovában az orvosdoktorátust is megszerezte. Már huszonöt évesen a padovai egyetem rektorává választották, de csak 1539-ben, nagy nehézségek árán lett a milánói orvoskollégium tagja. Élete delén, hosszas francia-német s angol földi peregrinációval háta mögött, előbb Milánóban, majd Bolognában és Rómában próbált megtelepedni, ám összeférhetetlen természete s talán túlságos tehetsége miatt sehol sem lelt otthonra. Hányatott élete során nemegyszer az inkvizícióval is meggyűlt a baja, egy alkalommal némi időt börtönben is kellett töltenie.³ Állandó anyagi nehézségei mellett, különösen ifjabb korában, betegségekkel is küszködött — saját elbeszélése szerint 31 éves koráig impotens volt —, s gyöngé testálapotának sűrű látomásai, hallucinációi s folytonos csatározásai sem használtak. („Engem sajnos a hideg szív és a forró fej jellemez” — írta magáról önironikusán.) Még viszonylag hosszú életét sem irigyelhetjük: gazember kisebbik fiát kitagadta, s meg kellett érnie idősebbik, tehetségesebbik fiának elítélését s kivégzését,⁴ majd saját szellemi kasztrálását is: utolsó öt évét pápai felügyelet alatt, gyakorlatilag publikálási és gondolkodási tilalomban kellett töltenie, egy kolostorban; itt is halt meg 1576-ban.⁵

Ám Cardano nem lett volna igazi reneszánsz ember, ha mindeme csapások közepette nem alkotott volna maradandót: a hagyomány 222 művét tartja számon⁶ — az orvostudomány, a matematika, a fizika, a természettudomány, asztronómia s filozófia terén, sőt, mi több, a démonológia területén is emlékezetre méltót hozott létre. Csupán orvosi eredményeit említve: a járványos betegségek, különösen a kanyaró és a skarlát remek noszográfusának bizonyult, módszert dolgozott ki a vértranszfúzióra, fölhíva a figyelmet a

¹ A cikk szövege előadásként elhangzott az Orvostörténelmi Társaság 1991. október 30-i ülésén.

² *Des Girolamo Cardano von Mailand (Buergers von Bologna) eigene Lebensbeschreibung. Übertragen und Eingeleitet von HEFELE, Hermann.* Jena, 1914. 3.

³ 1570. október 13-án hiteltenség és eretnkség miatt. Noha — magas támogatóinak köszönhetően — hamar kiszabadult, az előadásoktól és a publikációtól örökre eltiltották.

⁴ A fiút hűtlen felesége meggyilkolása miatt ítélték halálra — jogosan, 1560-ban. Gianbattista Cardano egyetlen művet hagyott hátra *Libellus de abstinentia ab usu ciborum foetidiorum* címmel, mely 1561-ben Baselben, apja egyik munkájával közösen jelent meg.

⁵ Tehát nem 1596-ban, mint azt több lexikon, így HIRSCH, A. *Biographisches Lexikon der hervorragenden Ärzte*-je is írja (Wien-Leipzig, 1884. I. Bd. 663.)

⁶ Ez valószínűleg túlzás: JÖCHER, C. G. (*Allgemeines Gelehrten-Lexicon.* Leipzig; 1750. Bd. I. 1668–1669.) például csak 39-et tud cím szerint felsorolni, FIERZ, M. (*Girolamo Cardano.* Boston–Basel–Stuttgart, 1983. 32–33.) pedig csak 47-et. Cardano maga *Önéletrajzában* 101 részt kiadott, részint kéziratossá, részint művét említi, s utal rá, hogy legalább 14-et sajátkezűleg semmisített meg, mert nem volt velük megelégedve (L. az 1. sz. jegyzetét. 160–165.). Cardano műveinek eddig egyetlen teljes kiadása volt, 1663-ban Lyonban, és ez 10 darab folio kötetből állott!

különböző vértípusok különbségeire, s korának híres, fejedelmi udvarokba is meghívott diagnosztájaként vált ismertté.

Szerteágazó tevékenysége ellenére még bizonyos sajátosságos szintézisre is futotta erejéből: nagy, összefoglaló (bár nem legjelentősebb) műve éppen az a *De subtilitate* című könyv, amelyről ebben a cikkben bővebben lesz szó. A *De subtilitate* valódi 16. századi enciklopédikus remekmű. Mint előszavából kiderül, célja azoknak a titkos összefüggéseknek a földerítése, amelyek világunkat mozgatják s összetartják; a mű tehát nem más, mint a világ alapvető törvényeinek, rendszerének bemutatása, erősen matematikai szempontú, geometriai példákkal, számmissztikával s anyagi aritmetikával átszőtt leírása.

A könyv 21 (azaz 3×7) fejezetből áll, az első öt fejezet a világot alkotó elvek, törvények, elemek, a csillagrendszer és a fény, s mindeme összetevők keveredésének összefoglalása, a második öt könyv a fémek, kőzetek, növények és állatok világának, azaz a természet három országának képét adja, ezután két könyv az emberről, kettő az ember érzékeiről és lelkéről, majd három a tudományokról, a mesterségesen létrehozott dolgokról szól. Ezt követi a csodákról szóló fejezet, mely átmenet a démonok, az angyalok és Isten világának leírásához. A mű kétségkívül leginkább a korban sokat átkozott Agrippa von Nettesheim *De occulta Philosophiájára* emlékeztet. Úgy tűnik, Cardano sokat merített is ebből a munkából – természetesen a veszélyes forrás említése nélkül –, hasonlóan nagyigényű és hasonlóan botránnyal eredményű is, mint amaz. Az 1551-ben kiadott könyv rögtön megjelenése után fölháborodást keltett; Cardanónak külföldi újtjáról való visszatérte után kemény csatát kellett vívnia a könyvvel kapcsolatban, mégpedig, többek közt, nem kisebb személlyel, mint Julius Caesar Scaligerrel. Bizonyos, hogy e műnek fontos szerepe volt Cardano 1570-es bebörtönzésében és ezt követő teljes „betiltásában” is – a vád itt „hitetlenség és eretnokség” volt.⁷

Mindennek tudatában kevésbé kell csodálkoznunk, ha a *De subtilitate* a Semmelweis Orvostörténeti Könyvtárban őrzött példányába tekintünk.

Példányunk 1553-as bázeli Henricpetri-kiadás, tehát abból az időből való, mikor a könyv még botránnyos újdonságnak számított. Kötetünk sajátossága ti., azaz hogy a számtalan áthúzigálás következtében első világháborús katonai levelezőlapokhoz hasonlít, mégsem bizonyosan ennek a kornak a bárdolatlan-ságával magyarázható. A könyv címlapján ugyanis, kétségtelenül igen hasonló tintával s írással, mint amilyen az önkényes emendációknál is fölismerhető, a következő olvasható: „Bibliotheca Vaciensis Scholae Piarum”, azaz a „Váci piarista iskola könyvtára”. Márpedig a piarista atyákat csak 1715-ben telepítették⁸ Vácra Kollonics Lipót püspök, ők pedig iskolájukat csupán 1723-tól kezdték működtetni.⁹

A kötetet elcsúfító rengeteg áthúzás tehát formai szempontból 16. és 18. századi egyaránt lehet. Hogy a magánszorgalmú cenzor szándékait és talán korszakát is pontosabban azonosíthassuk, nézzük meg közelebbről e javításokat!

A kötetben 73 javítást, helyesebben áthúzást találtam. Ezek terjedelme igen változatos: a legrövidebb egy szónyi, a leghosszabb 11 oldalnyi. Egy ép szöveg segítségével azt is könnyen megállapíthattam, miktől szabadította meg az olvasókat a derék emendátor. A kép e szempontból is fantasztikusan változatos. A kihúzott szövegeket némi mérlegelés után négy csoportba soroltam:

1. Teológiai szempontból helytelen megfogalmazások és nyilvánvaló eretnokségek.
2. Babonások és a mágiával, démonok tevékenységével kapcsolatos részletek.
3. Tudományos tévedések.
4. Disznóságok és általában a szexualitással kapcsolatos adatok.

⁷ A könyv indexre is került. Lásd cikkünk további szövegét.

⁸ SÁPI V. (szerk.): *Vác története. I.* Szentendre, 1983. 185–186.

⁹ A kötet fedélbelsején két vignetta található, mindkettő a váci kegyesrendi könyvtaré, már 19. századiak. Az első szennylapon tollal „N. I. 12” könyvtári jelzet, alul pedig más írással számítás. A címlapon felül tintával „Bd. Engelhardt” fölírat, a cím alatt pedig az előbb ismertetett bejegyzés, alul (téves) 1582-es dátum. Az utolsó, csonka szennylapon két olasz nyelvű utalás a könyv 83. és 484. oldalának szövegére: ez az írás korábbiak, talán 16. századnak tűnhet. A szövegben csupán egyetlen bejegyzés található, a 97. lapon, az összes többi javítás, áthúzás. Mindez azért fontos, mert a javításokat csak szerzetes végezhetette, más szerzet neve, mint a kegyesrendé viszont nem szerepel a könyvben, holott a rendi birtokba került könyveket általában ellátták a rend nevére utaló bejegyzésekkel!

E négy csoporton belül is igen tarka a kép, hiszen míg egy helyütt a cenzor megelégedett avval, hogy a „putabant” szót (vélték) „conabant probare”-re (próbálták bizonyítani) javította, más helyütt egész novellákat vetett a külső sötétségre.

Igen jellemző a cenzor munkamódszere is. Mivel számolt avval, hogy makacs és alattomos olvasóinak érdeklődését esetleg fölkelte az áthúzott részek, az áthúzás folyamatát igen gondosan szervezte meg: előbb, szövegszűrt-akadályokhoz hasonló hullámvonallal, majd egy ezt borító, egynemű és vastagon fölhorodott tintaréteggel fődte el a vétkes szöveget: kettős védelemmel látva így el az olvasót. De a tinta kiválasztásában is körültekintően járt el emberünk. A jó minőségű tinta minden törlési és áztatási kísérletnek ellentáll, mint azt a kötet több vízfoltos, pacás, ám továbbra is olvashatatlannalapja tanúsítja. Miután egy gépelt papíron folytatott kísérlettel bizonyítottam, hogy ez az áthúzási mód, még nagy gyakorlat esetén is, legkevesebb, soronként négy percet vesz igénybe, negyvennégy soros oldalakkal és nagyjából 30 oldal terjedelmű áthúzással számolva arra következtettem, hogy cirka 5300 percet, azaz kb. 88 órát szánt derék cenzorunk e munkára – s akkor még nem is számítottuk hozzá az egyéb szövegek elolvasásával, illetve az áthúzandó részletek kiválasztásának gondos mérlegelésével töltött időt. A teljesítmény azt hiszem joggal hívhatjuk ki mindannyiunk csodálatát.

Ami problémánkat – nevezetesen a cenzor azonosítását – illeti, e számítással véleményem szerint némileg előbbre jutottunk, hiszen meggondolva a föladat időigényes voltát, méltán gondolhatjuk, hogy mivel világi férfiú,¹⁰ akinek lét- és fajföntartással kell foglalkoznia, nemigen tud ennyi időt ily nemes célra szánni, e héralklési munkát csupán szerzetes végezhetette el.

Az áthuzigálások váci, kegyesrendi és 18. századi eredetű azonban még több érv is bizonyítja: pl. a cenzornak a babonaságokkal, boszorkányságokkal és démonokkal szemben tanúsított szigorja, mely fölvilágosult dogmatizmusra vall: ez pedig sem a 16. sem a 17., hanem csupán a 18–19–20. század jellemzője. 18. századi auktorra (vagy inkább minuátorra) mutat a jó történetek iránti teljes érzéketlenség: aki a kötet 559–560. oldalán olvasható, Cardano apja és a démonok vitájáról szóló történetet szíváfájdalom nélkül ki tudta huzigálni, semmiképpen sem lehetett sem reneszánsz, sem barokk ember – s ezt támasztja alá a cenzor szexualitással szemben mutatott végtelen ellenszenv: egy esetben még egy a tevék nemi életéről szóló félmondatot is mellőzendőnek ítélte. (A 16. században az efféle prudéria nem volt gyakori.)

A legnyomósabb érv azonban az egyházi eredetű javítás mellett a következő: Cardanus több műve, így a *De subtilitate* is, a római egyház indexére, a tiltott könyvek jegyzékére került. A Bassanóban, 1595-ben kiadott index például a *De sapientia*, a *De veritate*, a *De consolatione* és a *Commentaria in quadripartitum Ptolemaei de genituris* mellett a *De subtilitate* is fölsorolja, avval a megjegyzéssel, hogy tiltottak, „nisi corrigantur”, ha ki nem javítják őket.¹¹ A megdöbbenő és szempontunkból igen fontos azonban az, hogy ez a tiltás még a Prágában 1726-ban kiadott *Indexben* is érvényes,¹² sőt avval a kiegészítéssel (a nisi corrigantur mellett), hogy Cardanusnak mindazon művei is tiltottak, amelyek nem orvosi tárgyúak, tehát a matematikai munkái is! Piarista cenzorunkat tehát az éppen érvényes index valósággal fölszólította a korrekcióra, különben a könyvet ki kellett volna dobnia. Ez mindenesetre enyhíti bűnét, hiszen az utóbbit is választhatta volna.

Eddigi érveinket megfontolva talán némi joggal mondhatjuk, hogy Cardanus művének derék cenzora a piarista rend egyik a 18. század közepén Vácon oktató tanára lehetett, aki az ott felállított teológiai collegium diákjait próbálta e régi, ám annál veszélyesebb munka káros hatásától megkímélni. Megállapíthatjuk azt is, hogy feladatát dicséretes gondnal és lelkiismeretességgel látta el: sikerült Cardanus művének e több szempontból is értékes példányát majdnem tönkretennie. Meggondolandó az is, hogy mindeme szorgalmat csupán a mű egyetlen példányának kizigazítására fordíthatta, s így munkája meglehetősen korlátozott érvényű maradt. Ebben a tudatban munkálkodni különösen nehéz, hasonló azoknak a gótikus kőfaragóknak a fáradozásához, akik örökre rejtve maradó s csupán Isten által látott zugokba remekeltek csodálatos ékítményeket. . .

MAGYAR LÁSZLÓ ANDRÁS

¹⁰ A hölgyeket ez esetben talán kizárhatjuk.

¹¹ *Index librorum prohibitorum cum regulis confectis per patres Tridentino Synodo delectos*. Bassani, (1595). 28.

¹² *Index librorum prohibitorum usque ad annum 1681*. Pragae, 1726. 52. Ugyanazokat a műveket sorolja föl, a következő kiegészítéssel: „et reliqui omnia quae de medicina non tractantur”.